

Bálint István

∴ nyugalmazott újságíró

∴ pityuns@eunet.rs

A NÉPEK ÖNRENDELKEZÉSI JOGA

Nations` Right For Autonomy

Pravo na samoopredeljenje naroda

A népek önrendelkezési joga napjaink egyik legbonyolultabb kérdésévé, Európa kulcsproblémájává vált. E jog érvényesítésének ma a negyedik hullámánál tartunk. Eddig nagyobb mértékben érvényesült az első világháború után, a gyarmatbirodalmak felbomlásakor és a három többnemzetiségű állam – a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia – szétesésekor. Ma azzal vált időszerűvé, hogy a gazdasági válság mindenütt a nacionalizmus ébredésével járt, és ezzel mind több országban feltört az ellentét azok között, akik egy terület függetlenségét vagy az azon a területen élő nemzeti kisebbség autonómiáját követelik, meg azok között, akik mindenáron meg akarják akadályozni az ilyen törekvések érvényesülését. Az önrendelkezési jog könyvtárt kitevő elméleti feldolgozásában és gyakorlati alkalmazásában viszont teljes a zűrzavar. Ennek rövid áttekintése után fogalmazzuk meg tételünket: minden nemzeti önrendelkezés csak más nemzetek önrendelkezési jogának megsértésével lehetséges, és keressük a választ a kérdésre: akkor mit kell, és mit lehet tenni?

Kulcsszavak: önrendelkezés, emberi jogok, nemzetállam, nacionalizmus, kisebbségek

Nem irigylem a mai doktoranduszokat. A világ sok ezer egyetemén minden évben a doktorálásra készülőök tucatjai írják doktori értekezésüket vagy a doktorálási jog elnyeréséhez szükséges tanulmányaikat, és ennek a hatalmas anyagnak egy része megtalálható az interneten. Közben a társadalomtudomány valamennyi kérdéséről rengeteg könyv és a számtalan folyóirat mindegyikében még több tanulmány jelent meg. Mindennek jelentős része könyvekben, folyóiratokban, az interneten mindenki számára hozzáférhető. És aki csak bepillantást nyer bármelyik általa vizsgált kérdéssel kapcsolatban ebbe a hatalmas anyagba, könnyen arra a következtetésre juthat, hogy itt már nemcsak újat mondani, de még csak eredeti megközelítést felkínálni

is szinte lehetetlen. Vagy legalábbis, ha azt hiszi, eredeti gondolata támadt, szerényen hozzá kell tennie: még nem találtam meg az interneten.

Két dolog van, ami miatt ennek ellenére mégis vállalkoztam e tanulmány megírására. Az egyik az, hogy az Európában kialakult gazdasági és politikai helyzet meghozta a nacionalizmus újabb feltörését, sőt visszakisértését. És ennek a hatására Európa nem egy pontján nemcsak napirendre került, hanem kemény csatározások tárgya lett a nemzetek önrendelkezési joga is. Vagy úgy, hogy valamelyik országnak egy része kivált (Koszovó, Krím), vagy ki akar válni (Katalónia), vagy kiválásra készül (Flandria), esetleg a kiválás ellen döntött (Skócia), és ez heves ellenállásba ütközik. Vagy úgy, hogy többé vagy kevésbé heves csatározások kezdődtek egy-egy terület autonómiájáról. (Lombardiától a koszovói szerbeken és az ukrainai oroszokon át, az erdélyi magyarokig.) Mindez olyan témát szolgáltatott, hogy nekem, mint gyakorló újságírónak, sokat kellett foglalkoznom a nemzetek önrendelkezési jogával, amihez szükségesnek tartottam megismernedni a kérdés elméleti részével is. (Ha már benne vagyok a dicsekvésben, hadd mondjam el, hogy a Google keresője önrendelkezési jog címszó alatt december 2-án előkelő helyen hozta Van-e önrendelkezés c. cikkemet, sőt január 9-én a gyarmati uralom címszó alatt a második és harmadik az én tanulmányom volt, amely a Létünk egyik 1982. és 1983. évi számában jelent meg.)

A másik ok, ami miatt e tanulmány megírására vállalkoztam az, hogy vajdasági magyarként mindig igyekszem a kérdéseket a kisebbség szempontjából vizsgálni. Ez a megközelítési mód nagyon sok esetben lehetőséget ad a kérdéseknek egy másfajta, feltételesen eredetinek mondható megközelítésére. Ezzel a megközelítési móddal az önrendelkezési jogról is lehet újat mondani. Ha mást nem, kifejthető, hogy ennek a jognak az érvényesülése sem jelenti a nemzeti kisebbségek kérdésének a megoldását, ami máris más megvilágításba helyezi az önrendelkezési jog egész kérdéskörét. (Persze, szerényen nekem is hozzá kell tennem: ezt a megközelítést eddig még nem találtam meg az interneten.)

A VILÁGOT FORMÁLÓ ÖNRENDELKEZÉS

A nemzeti önrendelkezés jogának eddig három hulláma volt, és a kérdés mostani kiéleződése már a negyedik hullám. Az első hullám az I. világháború után söpört végig Európán. Két része volt. Egyik az októberi forradalom diadalához kapcsolódik, a másik pedig Európában az I. világháborút követő nagy átrendeződés jelenti.

Az októberi forradalommal kapcsolatban az a helyzet, hogy a forradalom kitörésekor a bolsevikok egyik célja az volt, hogy felszabadítsák a

cári Oroszország leigázott népeit. És a bolsevikok jelentős részben annak köszönhetik győzelmüket a sokfajta külföldi beavatkozással és ellenforradalmi kísérlettel szemben, vagyis csak azért tudták forradalmukat úgyszólván az egész világgal szemben megvédeni, mert felkarolták a népek felszabadításának eszméjét. Lenin ugyanis a forradalom programjában előkelő helyre tette a népek felszabadítását. „A nemzeti kérdésben a proletár pártnak – írta – védenie, elsősorban meghirdetnie és haladéktalanul érvényesítenie kell valamennyi, eddig a cárizmus által elnyomott, erőszakkal, vagyis annexióval az állam határai mögé szorított és ott tartott nemzet és nemzetiség Oroszországtól való elszakadásának teljes szabadságát... Az elszakadás teljes szabadsága, a legszélesebb helyi (és nemzeti) autonómia, a nemzeti kisebbségek jogai szavatolásának részletes kidolgozása – ez a forradalmi proletáriátus programja” (LENIN 45). És a forradalom győzelme után hozzá is látott ennek a programnak a megvalósításához. Hangsúlyozva: „Az Oroszország kötelékébe tartozó valamennyi nemzetnek el kell ismerni a jogát a szabad kiválásra és önálló állam alakítására... Rögtön ki kell elégténnünk az ukránok és finnek követelését, hogy nekik, valamint Oroszország minden nemorosz népének biztosítsuk a teljes szabadságot, egészen az elszakadás szabadságáig” (LENIN 251). A dolgozó és kiszákmányolt népek jogainak deklarációja az ő megfogalmazásában ki is mondta: „Az Orosz Szovjet Köztársaság szabad nemzetek szabad szövetségeként konstituálódik, mint a szovjet nemzeti köztársaságok föderációja” (LENIN 310).

A bolsevikok komolyan is vették ezt a programot. A forradalom győzelme után 122 nyelvet és nyelvjárást ismertek el, negyven-egynéhányak még az ábécéjét is ők csinálták meg. A kötelezővé vált iskolai tanítás is ennyi nyelven folyt. És a fent ismertetett nyilatkozat szellemében a Szovjetunióban épült ki a nemzeti autonómiák legteljesebb rendszere. Alakult 15 „szovjet nemzeti köztársaság”. Azokon belül alakultak meg az autonóm nemzeti köztársaságok. (Ezek rendszere hozta magával, hogy Oroszország most is föderáció.) A szovjet és az autonóm köztársaságokon belül alakultak az autonóm tartományok. (Ezekből lettek a kiszakadt, ma rendezetlen státusú területek, kettő Grúziából és egy Azerbajdzsánból.) De még az autonóm tartományokon belül is alakultak autonóm körzetek a kisebb nemzetek önrendelkezésére.

Nem az ő bűnük, hanem annak következménye, hogy Sztálin – Trockij minősítése szerint – „nacionalista kommunizmust” teremtett, hogy az önrendelkezésnek ez az egész rendszere elbukjon. Mert hiába volt az önrendelkezés egész rendszere – a szovjet köztársaságtól az autonóm körzetig –, a nemzetek önrendelkezése formálissá vált, hisz a döntést amúgy is a párt hozta. Ez a párt pedig Sztálin kezében volt, és az ő parancsuralmának érvé-

nyesüléséről a belügyi szervek szörnyű rémuralma gondoskodott. Ráadásul Sztálin hozzálátott egyrészt a nemzeti jogok megnyirbálásához. (Nem sok időbe telt, hogy valamennyi nemzet számára kötelezővé tették a cirill ábécére való áttérést.) Másrészt megteremtette az agresszív orosz nacionalizmus rendszerét.

Az önrendelkezés első hullámához tartozik – részben az októberi forradalom közvetlen és közvetett hatására, részben saját, kissé naiv hozzáállásának eredményeként – az is, hogy Thomas Woodrow Wilson akkori amerikai elnök megfogalmazta A háború céljai és a béke feltételei című programját (WILSON). A 14 pontból álló programnak csak az első 5 pontja vonatkozott a tartós és tisztességes béke megteremtésének feltételeire: a nyílt békettárgyalások, minden titkos megállapodás mellőzése, a hajózás szabadsága, a gazdasági korlátozások megszüntetése és a leszerelés. A többi pont ilyen vagy olyan formában a nemzetek önrendelkezési jogának elismeréséhez fűződik.

Az októberi forradalomhoz kapcsolódik közvetlenül az, hogy Wilson egyik pontja szerint szükség van „az Oroszországot érintő összes kérdés olyan rendezésére, amely a világ többi nemzetének legjobb és leghabzóbb együttműködését biztosítja arra nézve, hogy Oroszország akadálytalanul és korlátozás nélkül alkalmat kapjon saját politikai fejlődésének és nemzeti politikájának független meghatározásához”. Közvetve ehhez a forradalomhoz tartozik, hogy a wilsoni önrendelkezési elv értelmében függetlenné vált országok zöme a cári Oroszországból szakadt ki. Egy részük függetlensége csak addig tartott, amíg a bolsevikok a külföldi beavatkozás és az ellenforradalom leverésével területüket vissza nem foglalták. Ezek a függetlenség kikiáltásának kronológiai sorrendjében (LE DICTIONNAIRE megfelelő oldalak): Ukrajna 1918. február 16., Grúzia május 27., Azerbajdzsán május 28., Örményország október 14. Több, ekkor függetlenné vált ország visszakerült a Szovjetunióba, amikor Sztálin megállapodott Hitlerrel. Ezek: Litvánia, amely 1918. február 24-én, Észtország, amely május 26-án és Lettország, amely november 28-án kiáltotta ki függetlenségét. Ennek a megállapodásnak az alapján került vissza a Szovjetunióba a függetlenségét 1918. november 11-én kikiáltó Lengyelország egy része is. Ekkor lett azonban független a függetlenségét 1917. december 6-án kikiáltó Finnország is.

A wilsoni elvek szellemében váltak azonban függetlenné az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolásával keletkező államok is. Csehszlovákia 1918. október 14-én, Horvátország és Szlovénia október 29-én (ezek december 1-jével beolvadtak az akkor megalakuló Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba) és Magyarország november 16-án kiáltotta ki függetlenségét. A wilsoni önrendelkezés elvének ez az alkalmazása tartalmazott két illúziót. Egy

kisebbit – amelyet a rendszerváltás után ezek az országok korrigáltak –, hogy a szerb, a horvát és a szlovén meg a cseh és a szlovák egy nemzet, tehát államuk megteremtésével ezek is nemzetállammá váltak. A nagyobb tévedés, amely – mint később részletezzük – a wilsoni elvnek, sőt általában az önrendelkezési jognak a leggyengébb pontja az a tévhit, hogy ezekben az így megalakult új nemzetállamokban a kisebbségek ugyanolyan gyorsan és méretben asszimilálódnak, mint a korábban alakult nyugat-európai nemzetállamokban.

Végül az önrendelkezési elv wilsoni értelemezésének eredménye lett egy gyarmat felszabadulása: Egyiptom 1918. november 13-án kikiáltotta függetlenségét. Wilson ugyanis nem ment addig, hogy az önrendelkezés elvét a gyarmatokra is alkalmazza. Ezzel kapcsolatban ugyanis egy elég langymatag megfogalmazást használt: „Az érdekelt lakosság érdekei ugyanolyan eséllyel essenek latba, mint annak a kormánynak a méltányos érdekei, amelynek jogosultságát el kell bírálni.” Ezért van az, hogy az önrendelkezés második hulláma csak a II. világháború után, a gyarmatbirodalmak felszámolásával indult el.

Az önrendelkezésnek már ez az első hulláma demonstrálta, hogy mennyire bonyolult a vele kapcsolatos helyzet. Ez a hullám ugyanis gyakorlatilag azt jelentette, hogy feldarabolták a három soknemzetiségű birodalmat: az Osztrák–Magyar Monarchiát, a cári Oroszországot és az Ottomán Birodalmat. Ezzel a feldarabolással kapcsolatban jelentkezett az önrendelkezésnek egy másik formája Törökországban és Ausztriában. Törökországban még fegyveres harchoz is vezetett. Musztafa Kemal pasa, akinek a törökök az Atatürk (a Törökök Apja) nevet adományozták, azzal állt elő, hogy Törökország új állam, amelynek semmi köze a világháborúhoz, tehát őt nem kell legyőzött hatalomként kezelni, hanem olyan új államnak kell tekinteni, amelyet megillet az önrendelkezés joga. Ennek a felfogásnak még fegyveres harccal is érvényt szerzett és kiverelkedte, hogy megváltoztassák az 1920. augusztus 20-án Sévres-ben aláírt békeszerződést (amely úgy darabolta fel az Ottomán Birodalmat, hogy többek között megteremtette az önálló kurd államot, Kurdisztánt), és helyette Lausanne-ban 1923. július 24-én új békeszerződést írtak alá, amelyben már szó sincs a kurd államról (LE DICTI-ONNAIRE 631).

Galántai József A trianoni békekötés c. könyvében bemutatja, hogy Ausztria is ezt a megoldást választotta. Arra hivatkozva, hogy „a régi Monarchia megszűnt, és a helyén keletkezett államok egyike német Ausztria, amely éppúgy nem tekinthető a háborút viselő Monarchia jogutódjának, mint a többi, és a német-osztrákságnak éppúgy joga van a nemzeti önrendelkezéshez, mint a többi nemzetnek. Ezen a nemzeti-etnikai alapon kívánta

a korrekciókat, beleértve Burgenland Ausztriához kapcsolását is” (GALÁNTAI 77–78). Böhm Vilmos emlékiratában elmondja, hogy Károlyi is hasonló taktikával próbálkozott. Idéz többek között 1918. novemberi memorandumából: „A magyar kormány megbizottai nem mint a király, hanem mint a magyar nép megbizottai állnak az ántánt előtt és semmiféle felelősséget a mult rendszer tényeiért nem vállalnak” (BÖHM 68).

Ez az utóbbi próbálkozás nem járt sikerrel, mert Károlyi lemondott, amikor Magyarország feldarabolásának első javaslata nyilvánosságra került, a Tanácsköztársaságnak volt némi sikere a románok és a csehek visszaszorításában, de neki el kellett buknia, amikor a forradalmi hullámot egész Európában elfojtották. A következő rendszer pedig nem a mentsd, ami menthető politikára rendezkedett be, hanem az 1867 óta érvényes térképpel ábrázolt Magyarország megmentésére rendezkedett be. Ahogyan Galántai írta: „Mindez azt jelenti, hogy a küldöttség ezen elvi koncepciója a »történelmi« osztály uralmának jogosságát kívánta alátámasztani, azt a felfogást, hogy ez az osztály képviseli a magyarságot és hivatott újjáteremteni a régi nagyságot.” És még mondjuk Szabadka megmentésére sem tettek kísérletet, mert „Apponyi javasolta ugyan a népszavazást, de nem az etnikai elv érvényesítése érdekében, hanem egy olyan térség egészére, ahol a lakosság kétharmada – mindenki által jól tudottan – nem volt magyar” (GALÁNTAI 80, 94).

A GYARMATBIRODALMAK FELSZÁMOLÁSA

Az önrendelkezési jog alkalmazásának második hulláma a II. világháború után következett. A háború előtt ugyanis az európai hatalmak óriási területeket birtokoltak Afrikában és Ázsiában. A II. világháború befejezésekor, 1945-ben Nagy-Britannia 15,7 millió négyzetkilométernyi területet (ez kb. kétszáz Szerbiának felel meg) birtokolt, és ezen a területen 431,8 millió ember élt (kb. 50 Szerbia lakossága). Franciaország 12,4 millió négyzetkilométerrel és azon 76,4 millió lakossal következett utána. Rajtuk kívül még három ország birtokolt kétmillió négyzetkilométernél nagyobb gyarmati területet: Portugália 2,9, Belgium 2,5 és Hollandia 2 millió négyzetkilométert.

A gyarmatbirodalmak fenntartása már korábban is csak erőszakkal volt lehetséges. A történelem nem egy esetet ismer, amikor vérbe fojtották a jelentkező ellenállást, mint például 1919. április 13-án az indiai Armitszárban tették a már akkor „mészárlásnak” nevezett vérfürdővel. És az első gyűjtőtáborokat is az angolok létesítették Afrikában. A szabadságharc is már korábban megindult. Marokkóban 1926-ban francia és spanyol csapatok kellettek ahhoz, hogy leverjék a gerillahadsereget. A Dzsaváharlál Nehru által alapított Indiai Nemzeti Kongresszus 1885-ben kezdte meg működését. Nehru volt az

az ázsiai vezető is, aki a legvilágosabban felismerte a népek szabadságának és önrendelkezésének jelentőségét is, ebben a keretben azt, hogy a japán megszállás elleni harcot, általában a gyarmatok népének a II. világháborúban való részvételét arra kell felhasználni, hogy véget vessenek minden megszállásnak, minden idegen hatalomnak. „Az egyetlen méltó megoldás az indiai szabadság elismerése: a szabad India a szövetséges nemzetekkel együtt szálljon szembe az agresszióval és invázióval. Ha szabadságunkat nem ismerik el, akkor tettekre van szükség. A tettek kihívást jelentenek a fennálló renddel szemben, és felrázzák a népet a letargiából, amely megbénítja és mindenféle agresszió könnyű prédájává teszi.” (Itt arra célzott: volt példa arra, hogy a japánokat felszabadítóként fogadták.) Sőt közvetlenül kimondta: „Az alávetett és kizsákmányolt emberek százmilliói a világ minden táján felismerik és hiszik, hogy ez a háború valóban az ő szabadságukért folyik” (NEHRU 630, 632). És a háború befejeztével nem is voltak hajlandóak tovább túrni az idegen uralmat, érvényt akartak szerezni önrendelkezési joguknak.

Elsőnek azonban mégis Indonézia kiáltotta ki függetlenségét: 1945-ben mindössze két nappal Japán kapitulációja után Szukarno Indonéz Nemzeti Pártja átvette a hatalmat. (Ezt a függetlenséget azonban Hollandia csak 1949-ben ismerte el.) A függetlenné válás hulláma azonban 1947-ben indult el. Ebben az évben lett független India és Pakisztán. Majd 1948-ban követte Burma (a mai Mianmar) és Ceylon (a mai Srí Lanka) stb. A franciák Indokínában megpróbálták megakadályozni a függetlenné válást, de vereséget szenvedtek az 1946. december 6-án általános felkelést rendező függetlenségi erőktől, és az 1954-ben kötött békével független lett Vietnam, Laosz és Kambodzsa. A sort Malájföld zárta 1957-ben. Az 1958-ban tartott bandungi csúcsertekezleten – az elnemkötelezettség megalakulásának első eseményén – már 29, zömmel akkor függetlenné vált ország képviseltette magát.

Afrikában nem volt japán megszállás, így annak országai valamivel később jutottak függetlenséghez. Ezen a földrészen 1956 elején csak Egyiptom, Szudán, Etiópia, Líbia és Libéria volt független állam. A függetlenné válás hulláma azonban – hol békésen, hol véres háborúban, mint Algéria (ez az ország 3 millió francia jelenléte miatt volt sajátos helyzetben) esetében – azzal az eredménnyel járt, hogy tíz évvel később már csak Dél-Afrika, Rodézia, Angola, Mozambik és Délnyugat-Afrika volt az európai fehér ember uralma alatt. Dél-Afrikában és Rodéziában (ebből lett a mai Zimbabwe) az apartheid fehér uralmát kellett megdönteni. Angola és Mozambik függetlenségét a portugáliai diktatúrát megdöntő államcsíny tette tehetővé 1974-ben. És a sort Namíbia zárta 1990-ben.

Azóta az önrendelkezésnek volt még két hulláma. A harmadik hullámot három ország – a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia – szétesése

jelentette. A negyedik pedig most van folyamatban. Sokakban a gazdasági helyzet alakulása, az elengedhetlenné vált megszorítások kiváltotta elégedetlenség elindította a nacionalizmus újbóli fellángolásának folyamatát. Ez viszont azt hozta, hogy egyrészt a politikai erők elhítetik a tömegekkel, hogy a mostani országukból kiszakadva, vagy legalább az autonómiát kiharcolva javulna gazdasági helyzetük. Vagy azért, mert nem kellene pénzt adniuk országuk szegényebb részének, vagy azért, mert a függetlenség, illetve az autonómia megeremtené a helyzet javításának feltételeit. Másrészt a politikai erők azzal akarják a hatalmat megszerezni, illetve megtartani, hogy elterelik a figyelmet a nemzeti kormányok tehetetlenségéről és az elégedetlenséget mások – Brüsszel, más nemzetek, legtöbbször éppen a függetlenséget, illetve autonómiát követelők – elleni uszítással akarják levezetni, a kormány elleni nyomást csökkenteni. Mivel ez a két hullám elég szorosan kapcsolódik egymáshoz, velük tanulmányunk második – az önrendelkezés mai helyzetét taglaló – részében foglalkozunk.

AZ ELMÉLETBEN TANÁCS TALANSÁG, A GYAKORLATBAN ZÚRZAVAR

Annak alapján, hogy – mint fent vázoltuk – az önrendelkezés ilyen világot formáló, népek helyzetét meghatározó tényező, azt gondolhatnánk, hogy vele kapcsolatban legalább elméletben világos, egyértelműen tisztázott a helyzet. Részben úgy is van. Elsősorban is ez az elv természetszerűen beleépül a demokratikus állam alapjaiba. Már az ilyen állam eszmerendszerének alapjait megfogalmazó filozófusok azt hangsúlyozták, hogy az államnak a polgárok szabad akarata alapján hozott megegyezésére kell épülnie. B. Spinoza csak az egyéni szabadságot emelte ki: „minden egyednek korlátlan joga van a fennmaradásra, tehát arra, hogy éljen és tevékenykedjen saját természete szerint” (DRŽAVA 165). De már John Locke foglalkozott azzal, hogy mi van, ha ezek a szabad egyének társulnak, és azt írta: „a köztársaságban és általában az államban, amelyben a legerősebb törvény, hogy mindenki alá van rendelve a hatalomnak, azt, aki aláveti magát, nem szabad rabnak tekinteni” (DRŽAVA 169). A „társadalmi szerződés” legteljesebb megfogalmazását azonban Jean-Jacques Rousseau adta: „Meg kell találni az olyan társulási formát, amely közös erővel védené a társadalom minden tagjának személyét és javát, és amelynek révén mindenki mindenkivel társulna, de mégiscsak saját magát hallgatná, és ugyanolyan szabad maradna, mint korábban volt. Ez az alapvető probléma, amelynek megoldását a társadalmi szerződés adja” (ROUSSEAU 17). Ilyen előzmények alapján fogalmazta meg majdnem egy időben a francia forradalom és az amerikai függetlenségi

mozgalom a mai társadalom alapelvét: minden ember szabadnak és egyenlőnek születik.

Az ilyen alapra épülő civilizációban és társadalomban természetes, hogy az önrendelkezési jog elismerése ma már a nemzetközi helyzet elismert követelménye. Ezt az elvet már első szakaszában tartalmazza az ENSZ Alapokmánya: „Az Egyesült Nemzetek célja [...] az országok közti baráti kapcsolatok fejlesztése az egyenjogúság és a népek önrendelkezési jogának tiszteletben tartása alapján”. (Majdnem szó szerint ezt tartalmazza A gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmányának és A polgári és politikai jogok egyezségokmányának első szakasza is.) Az Alapokmány 15. szakasza még részletezi is ezt a megfogalmazást: „A nemzetek között az egyenjogúság elvének és a népek önrendelkezési jogának tiszteletben tartásán alapuló békés és baráti viszony – ami a stabilitás és a jólét alapja – megteremtése céljából az Egyesült Nemzetek azon dolgozik, hogy előmozdítsa:

- a) az életszínvonal, a teljes foglalkoztatás javulását és a gazdasági és szociális előrehaladás és fejlődés feltételeinek megteremtését,
- b) a nemzetközi gazdasági, egészségügyi és hasonló problémák megoldását és a nemzetközi kulturális és oktatási együttműködést,
- c) az emberi jogok és alapvető szabadságok alapvető tiszteletben tartását fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül mindenki számára” (ENSZ).

Ezt az elvet hangsúlyozza azonban valamennyi nagyobb horderejű nemzetközi értekezlet és számos nemzetközi okmány is. Az említett első csoportra jellemző, hogy az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet 1975-ben Helsinkiben 35 ország részvételével tartott csúcsertekezletének Záróokmánya leszögezi, hogy minden népnek joga van arra, hogy teljesen szabadon, bármilyen külföldi beavatkozás nélkül határozza meg belső és külső politikai státusát (OSCE). A második csoportból pedig idézzük az 1989-ben elfogadott 169. számú Konvenciót, amely 15. szakaszában kimondja: „1. Külön védelemben részesül a nép joga az országban található természeti forrásokra” (UNIVERZALNI).

A nemzetközi okmányok az iránt sem hagynak kételyt, hogy mit értenek önrendelkezési jog alatt. A két említett egyezségokmány első szakasza ugyanis kimondja: „Minden népnek joga van az önrendelkezésre. Ennek a jognak az alapján azok szabadon meghatározzák politikai helyzetüket és szabadon valósítják meg gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésüket” (UNIVERZALNI 29). Ez a meghatározás szerintünk azért jó, mert a függetlenséget és a területi jogok kulturális autonómiát egyformán felöleli.

Mindennek ellenére az önrendelkezési joggal kapcsolatban teljes a bizonytalanság. Ahogyan az ezzel kapcsolatos félreértéseket, kételyeket és di-

lemmákat forrásaink közül legteljesebben feltáró és elemző Benyamin Neuberger írja Nemzeti önrendelkezés: egy fogalom dilemmái c. értekezésében: „Az önrendelkezés elvében található kétértelműséget legjobban az a tény igazolja, hogy több nemzetközi konfliktus szemben álló felei gyakran erre az elvre hivatkozva indokolják saját pozícióikat. Megtehetik, mivel nem létezik egyetértés abban, hogy mit jelent a »nemzeti«, az »ön« és a »rendelkezés«. Így az elv majdnem egyetemesen elfogadott, viszont az értelmezések messzemenően eltérők” (NEUBERGER 1).

Ennek boncolgatását annak megállapításával kezdi, hogy önrendelkezés is van kettő. Van „külső önrendelkezés” („minden nép joga a szuverén megválasztásához”) és „belső önrendelkezés” („minden nép azon joga, hogy saját kormányzási formáját maga válassza meg”) (POMERANCE I). Legtöbbet foglalkozik azonban azzal, hogy a „nemzeti” fogalma körül van sok eltérés és bizonytalanság, mivel ez már befolyásolja az „ön”-nek a meghatározását is, hogy már csak azt kell tisztázni, hogy a kétfajta önrendelkezés keretében mit értünk „nemzet” alatt. (A „nemzeti” problematikáját részletezi legbővebben másik forrásunk: Sipos Kinga Ágnes: A nemzeti önrendelkezési elv problematikája c. értekezése is.) Ezzel kapcsolatban olyan dolgokat említ, mint az, hogy az amerikai függetlenségi harc idején az angol és az amerikai nem volt, csak később lett két külön nemzet. Hogy Lincoln nem ismert el külön déli nemzetet, a belháború idején a déliek mégis külön nemzetnek mondták magukat. Indiában a hinduk egységes indiai nemzetet emlegettek, a pakisztániak viszont külön nemzetnek tartják magukat, a törökök, irakiak és irániak nem ismerik el külön nemzetnek a kurdokat stb.

Ezzel kapcsolatban azonban a legtöbb problémát az okozza, hogy az önrendelkezési jog gyakorlásának szinte minden említett formájában nem egy nemzet, hanem legtöbbször egy területi egység önrendelkezéséről van szó. Ezzel kapcsolatban hivatkozik mind a két említett forrásunk arra, hogy a néhány százezer baszkot nemzetnek ismerik el, a tízmilliós ibót viszont csak törzsnek mondják. Ezzel kapcsolatban mi másutt már megírtuk, hogy Afrika országai most tanulják, hogyan kell önálló és figyelembe veendő tényezőként, ha úgy akarjuk, nemzetként kezelni a területükön (még hozzá határokkal feldarabolt területen) élő többszáznyi törzset, és csak azok az országok boldogulnak, amelyek erre képesek.

Ha már e kérdés bonyolultságával kapcsolatban forrásaink kiegészítéséről van szó, akkor hadd mondjunk el még két dolgot. Elsősorban is minden nyelv különbséget tesz a nép és a nemzet között: angolul *people* és *nation*, franciául *peuple* és *nation* (angolban meg franciában egyaránt a *nationality*, illetve a *nationalité* állampolgárságot jelent), szerbül *narod* és *nacija*. Ez a megkülönböztetés már elvezet néhány kutatónak olyan véleményéhez, hogy

az önrendelkezésre csak a nemzet (amely alatt az identitás és a közösségi tudat, önszerveződés magasabb fokát értik) jogosult. Vannak szerzők, akik a nemzetet magát is ezzel a közösségi tudattal határozzák meg. Hadd idézzük Najdan Pašićot: „Ahhoz, hogy az állam képes legyen ezeknek az általános történelmi helyzettel kikényszerített funkcióinak a végzésére, elengedhetetlen a belső társadalmi kohézió, a társadalmi közösség tényleges anyagi, kulturális és történelmi integrációjának egy bizonyos foka, aminek történelmi kifejeződése – a nemzet” (PAŠIĆ 33). Én azonban ezt az egész okoskodást feleslegesnek tartom, mert a VMTT 2016. évi tanácskozására készített tanulmányomban kimutattam: nem a nemzet teremti az államot, hanem az állam a nemzetet. Különböző is az egész okoskodás felesleges, hisz csak az a nép képes önrendelkezést követelni, amely már a kohézió bizonyos fokát elérte.

Sokkal több bonyodalmat okoz azonban, hogy a nemzetnek két értelmezése van. A két értelmezés közti különbség legszabatosabb meghatározását Romsics Ignácnak a Korunk romániai magyar folyóirat által szervezett körkérdésre adott válaszában találtuk meg. E szerint az egyik értelmezésben a nemzet „államhoz tartozást” jelent (ennek egyszerűbb megfogalmazása: aki Franciaország állampolgára, az francia, még ha etnikailag különben hontotta is), a másik pedig a „nyelv és a kultúra azonossága, közös származás és történelem” terméke (ROMSICS). Az általános meghatározás szerint az egyik az államnemzet, a másik pedig a kultúrnemzet.

A nemzettel kapcsolatos bizonytalanság és sok eltérés a mi témánk szempontjából azért érdemel figyelmet, mert összefügg a következő kérdéssel, amellyel kapcsolatban szintén teljes a zűrzavar: kinek van joga önrendelkezni. Az ENSZ Alapokmánya a népek nemzeti önrendelkezéséről szól. Itt azonban jelentkezik az a kérdés, amit Neuberger így fogalmazott meg: „De ki dönti el, hogy mi egy nép, és mire vonatkozik a »minden« nép? Mondhatni, hogy egy-egy nemzetnek vagy népnek egy »megkülönböztető ön«-nek kell lennie, de ki fogja meghatározni, hogy mi az, ami megkülönböztethető? 1776-ban megkülönböztethető volt-e az amerikai a brittől? Megkülönböztethető-e a németek az osztrákoktól?” (NEUBERGER 4).

Én azonban sokkal komolyabb problémának tartok két dolgot. Az egyik az, hogy a politikai értelemben vett, vagy ahogyan már mondtuk: államnemzet általában önrendelkezés-ellenes. Közismert, hogy a franciák egyszer már népszavazással elvetették Korzika nem is kiszakadását, csak autonómiáját azzal az indoklással, hogy az valami külön jogot adna az állampolgárok egy csoportjának, ami már ellenkezik a diszkrimináció elutasításával, vagyis a polgárok egyenjogúságának elvével. Ez a döntésük nemcsak a nemzet értelmezéséből fakadt, hanem abból a formális jogból is, amely szerint a milliomosnak és a koldusnak egyformán tilos a hid alatt

aludni. Azt azonban elfelejtették, hogy a jóléti állam – segélyekkel, menhelyekkel – próbál segíteni azon, hogy a koldusnak muszáj a híd alatt aludnia, a milliomosnak nem. Tehát figyelembe kell venni azt is, hogy a korzikainak meg kell tanulnia franciául, a francia pedig tud franciául, amiért kompenzációt kell kapnia.

Mint majd tanulmányunknak a nemzeti önrendelkezés mai helyzetével foglalkozó második részében részletezzük, azóta itt is van némi változás, mert volt egy 1968–69, amikor egész Nyugat-Európában (még a toleranciájáról és társadalmi békéjéről ismert Svájcban is egy kanton francia többségének elszakadási törekvése miatt) bombák robbantak a nemzeti kérdések megoldatlansága miatt. Így a bretonoknak már egyetemük van, Nizzában kétnyelvűek – francia és provánszi – az utcanévek és most, hogy Korzikán a nacionalista erők nyerték meg a választásokat, a sziget is különleges státust fog kapni. De Madrid még mindig azzal az indoklással tiltotta be a katalóniai népszavazást, hogy önrendelkezésre csak az egész nemzet, vagyis az ország valamennyi polgára jogosult, tehát ilyen népszavazás csakis az egész országban rendezhető.

Végül van egy fájó kérdés: önrendelkezni csak a nemzet jogosult? A kérdésnek két része van. Az egyik: egy üldözött vallási közösség, amely nem tekinti magát nemzetnek, nem jogosult-e arra, hogy követelje a maga önrendelkezését? És a másik egy fájóbb kérdés: ha az etnikai értelemben vett nemzetek eltűnnek, akkor nem lesz önrendelkezés? Ez a kérdés részben azért vetődik fel, mert az ilyen értelemben vett nemzet máris ritkaság a világban. Már eddig is csak Európában létezett. Ázsiában nem alakult ki, Afrikában törzsek vannak, Amerika meg Ausztrália pedig a nemzetek olyan keveréke, hogy az európai nacionalistáknak égneik áll a hajuk, a józanok pedig arra emlékeztetnek, hogy Latin-Amerikában ezért ritkább a háború.

Most viszont még Európában is változik a helyzet. Részben azzal, hogy egyes nemzetek – például a szerbek, de sajnos a magyarok is – már a feltartóztathatatlan kihalás útjára léptek. (A belgrádi Politika közölte, hogy Szerbiában 2016-ban fele annyi gyerek született, mint 1950-ben. Ha megmarad ez az irányzat, akkor kiszámítható, hogy az előző – meghosszabbított életkorú – nemzedékek mikor nem tudják ezt semlegesíteni, és mikor lesz mindössze félmillió szerb, amely elfér Belgrádban. A magyarok helyzete sem jobb.) Részben az hozza a változást, hogy a többi nemzet is keveredik. (A mai franciák egyharmada már nemcsak nem etnikai francia, hanem nem is fehér, kiszámították, hogy a britek 40 százaléka mikor lesz mohamedán stb.) Ezzel fokozódik annak lehetősége, hogy az önrendelkezés követelése egy nemzetten belül jelentkezik. Mint ahogyan máris emlegetik néha, hogy Texas ki akar szakadni, hogy Bajorország önállóan lép fel az ország többi ré-

szével szemben, vagy az autonómia igénye egy nemzetben belül jelentkezik, mint ahogyan Olaszországban autonómiát követel Lombardia és Veneto.

Legkevesebb vitát a „rendelkezés” kérdése vált ki. Abban teljes az egyetértés, hogy az önrendelkezést annak a nemzetnek vagy nemzetrésznek van joga követelni, amely a jelenlegi helyzetben nem élvezi azokat a jogokat, amelyek megilletik, amely el van nyomva, amelynek tagjait üldözik vagy hátrányos helyzetbe kényszerítik nemzeti hovatartozásuk miatt stb. Nagy vitára ad azonban okot, hogy meddig mehet az önrendelkezés. Neuberger is foglalkozik a szecesszió kérdésével kapcsolatos ellentétekkel. Mi pedig tanulmányunknak az önrendelkezés mai formáit taglaló második részében részletezzük majd, hogy a nemzetközi közösség két korlátot állít az önrendelkezés elé: a boszniai Szerb Köztársaság nem szakadhat ki Boszniából, és Koszovó nem egyesülhet Albániával.

Ezt a sok vitát és ellentmondást még kiegészíthetjük azzal, hogy az önrendelkezés iránti viszonyt nem a nemzetközileg elismert elv alapján határozzák meg, hanem ebbe a viszonyulásba döntően beleszól a politikai hozzáállás is. Másutt már többször leírtam, hogy a demokrácia emlegetése és megkövetelése mindaddig csak politikai fogás lesz, amíg a demokráciát nem kéri számon Szaúd-Arábiától. A mi témánk szempontjából a lényeg az, hogy mindannak hatására, amit eddig elmondtunk, teljes a zűrzavar a nemzeti önrendelkezéssel kapcsolatban. A kanadai Québec már kétszer szavazhatott arról, hogy kiszakadjon-e Kanadából, a skótok már szavazhattak arról, hogy kiszakadnak-e Nagy-Britanniából, és már az új népszavazás lehetőségét emlegetik, Katalónia népszavazását viszont alkotmányellenesnek minősítették, és megpróbálták durva rendőri erőszakkal megakadályozni. Koszovó kiszakadását Szerbiából már több mint száz ország elismerte, Abházia és Dél-Oszétia kiszakadását Grúziából viszont csak öt ország ismerte el, az oroszok kiszakadása Ukrajnából pedig fegyveres harcot váltott ki. Elsősorban azért, mert – ahogyan Bibó megállapítja – „a politikailag és ideológiailag szemben álló államok és államcsoportok hajlandók arra, hogy az emberi jogok, a demokratizmus és önrendelkezés kritériumait ellenfeleiknél szigorú mértékkel, barátaikon egészen enyhe mértékkel kéri számon” (BIBÓ 250). Legfeljebb azt tehetnénk hozzá, hogy az álláspontokban is van különbség: azt, amit az egyik állam megenged, a másik megtilt.

A MEGOLDÁS: A LAKOTT BOLYGÓK BIRODALMA?

Abban is igaza van Bibónak, hogy „jellegzetes megtestesítői ezek a nehézségek és ellenvetések a világosan végig nem gondolt emberi aktivitás eszmei és gyakorlati ördögi körének: mivel az önrendelkezési elv a nemzet-

közi államközösség egyetlen lehetséges és érvényes államalakulási és területrendezési elve, ezért alkalmazásának hiányosságai, elintézetlenségei és a helyes alkalmazásra szolgáló intézmények és eljárások hiánya súlyos válságokat, csalódásokat, politikai hisztériákat és nemzetközi konfliktusokat okoz, mivel viszont ezeknek a konfliktusoknak állandóan visszatérő témája az önrendelkezési elv, magát az elvet vonjuk kétségbe, azt az elvet, amely nélkül a nihilben találjuk magunkat” (BIBÓ 258).

Ugyanakkor azonban szembe kell néznünk egy kegyetlen igazsággal, amellyel a szakma nem, legfeljebb a politika foglalkozott és foglalkozik. Mégpedig azzal, hogy a nemzeti önrendelkezés kérdésével kapcsolatban az alapvető probléma, hogy a nemzetközi közösségnek nincs megoldása a nemzeti kisebbségek helyzetére vonatkozóan, és nagyon lassan tudatosodik, hogy e kérdés megoldása nélkül bármikor és bárhol megismétlődhet az a helyzet, amely ma Katalóniától Ukrajnáig olyan nagy feszültséget teremt. Ebben nincs semmi meglepő: az általános emberi jogok diadalmaskodásához is századok kellettek. Amikor az amerikai függetlenségi háborúban megfogalmazták az emberi jogok alapelvét: minden ember szabadnak és egyenlőnek születik, Amerikában még rabszolgaság volt. És abban a Franciaországban, amelynek forradalma majdnem egy időben ezt az elvet megfogalmazta és alapjába beépítette a jelszót: szabadság, egyenlőség, testvériség, csak a II. világháború után ismerték el a nők szavazati jogát. Nem kell tehát csodálkoznunk azon, hogy olyan nehezen érvényesül az a szempont, hogy nem lehet szabad és egyenlő az az ember, aki valamelyik nemzetnek a tagjaként nem szabad és nem egyenlő.

Ezért történhet meg, hogy az Európai Unió zászlajára tűzte az emberi jogokat és azok tiszteletben tartását alapvető követelménynek tartja az új tagok felvételénél, de közben a tagállamok belügyének tekinti a nemzeti kisebbségek ügyének kezelését. És ha az európai közösség próbál is valamit tenni ezen a téren, annak nincs semmi fogantatja. Jellemző például, hogy az Európa Tanácsnak volt egy Ajánlása, amely felhívta a figyelmet arra, hogy Európában úgyszólván minden ország többnemzetiségű, tehát egyetlen nemzetnek sincs joga kizárólagos tulajdonának tekinteni egyetlen országot sem. És ezt az Ajánlást egyetlen ország sem méltatta még arra sem, hogy legalább megnézzék, mit jelent ez a megállapítás, és milyen követelményeket támaszt a magukat nemzetállamnak tekintő országok felé.

Nem hozott semmilyen eredményt a Human Development Report kimutatása sem, amely szerint az ENSZ 192 országa közül az „uralkodó” nemzet csak harmincban adja a lakosság 90 százalékát. (Még kevesebb olyan ország van, amely egy nemzetnek minden tagját felöleli, tehát a nemzetek hatalmas többségének vannak kisebbségi sorsban sínylődő tagjai.) A nagy többség-

ben – 110 országban – a kisebbség aránya meghaladja az összlakosság 25 százalékát (HUMAN). Arról is van adatunk, hogy Európában 180 nemzeti kisebbség van (KISEBBSÉGI 42). Mindennek ellenére mi, vajdasági magyarok igazán tudjuk, hogy az „Ez Szerbia”, vagy a „Kárpátalja ukrán föld” falfirka-jelszó azt jelenti, hogy minden más nemzet tagjának kuss.

Ebben a világban a nemzeti önrendelkezési joggal az alapvető probléma, ami nagyobb gond, mint mindazok a problémák, amelyeket eddig tárgyalunk, amelyről a szakma úgyszólván szót sem ejtett, az az, hogy minden nemzeti önrendelkezés csak más nemzetek önrendelkezésének tagadását jelenti, valójában mellőzése, sőt elfojtása azok önrendelkezésének. Nagyon szembetűnő ez a wilsoni elv alapján gyakorolt, már ismertett nemzeti önrendelkezésekkel kapcsolatban. Ezekkel az önrendelkezésekkel kapcsolatban ugyanis az a helyzet, hogy 65 millió ember jutott országhoz, de 25 millió került kisebbségi sorsba. Mi, magyarok, éreztük ennek minden szörnyűségét. Ahogyan Galántai idézi azt, ahogyan ezt Lloyd George akkori brit kormányfő szónak tette: „850 000 magyar van Csehszlovákiában, 1 500 000 Erdélyben, 400 000 Jugoszláviában, összesen 2 750 000 magyar, vagyis a teljes magyar népesség egyharmada” (GALÁNTAI 106).

Jászi Oszkár, aki a Károlyi-kormányban a nemzetiségi ügyekkel volt megbízva, kialakított egy koncepciót, amellyel Magyarország feldarabolása nélkül megoldhatóak az ország nemzetiségeinek problémái. Ezt írta: „A nemzetiségi béke megvalósításának két sine qua non föltétele van. Az egyik: jó iskola, jó közigazgatás, jó bíraskodás a nép nyelvén. A másik: a nemzetiség ama jogának elismerése, hogy nyelvét, kultúráját szabadon fejlesztheti” (JÁSZI 1986: 245). Ennek a megoldásnak és a feldarabolás megakadályozásának érdekében a nemzetiségekkel folytatott tárgyalásain a románokkal azonban csak addig jutott, hogy figyelmeztette őket arra, hogy „a szóban forgó 26 vármegye területén a románság kizárólagos impériuma egyet jelentene a magyarság és németség jogfosztottságával. Ugyanis a románok által megjelölt területen a románság a népességnek csak a 43%-át teszi ki: 2 900 000 román mellett 3 900 000 nem román él. Tehát gondoskodni kell róla, hogy e terület többségét képező nemzetek teljes önkormányzata a románoké által ne károsítható meg. Ez csak úgy lehetséges, ha az illető területen mindhárom nemzet szövetséges önkormányzata alakíttatik ki” (JÁSZI 1989: 185). (Vajdaságban sem volt szerb többség, amikor a szerbek önrendelkeztek, de ezzel Jászi nem foglalkozott.)

Jászi tehát tudatában volt annak, hogy semmilyen önrendelkezés – sem kiválással, sem autonómiával – nem jelenti a nemzeti kisebbségek kérdésének megoldását, hanem csak azt jelenti, hogy egy nagyobb területen a kisebbség „saját” területhez jut, ott, ahol ő van többségben, miközben

kisebbségi sorsba szorítja azoknak a nemzeteknek a tagjait, akik az általa „megszerzett” területen kisebbségben vannak. Ahogyan ő fogalmazott: „Ahol a nemzeti szuverenitás gondolata kezdődik, ott a többi nemzetek egyenjogú autonómiájának gondolatát el kell temetni” (JÁSZI 1989: 186). Az általa kimunkált és csak a ruszinokkal elfogadtatott tervezetben éppen ezért „egy külön paragrafus helyhatósági és kulturális autonómiát biztosít a Ruszin-Ukrajnában élő más nyelvű nemzeti kisebbségek számára” (JÁSZI 1989: 191). (Az autonómián belüli kisebbség problémáját ismeri a VMDK autonómiatervezete is, de teljes megoldást csak az RMDSZ autonómiatervezete kínál. Ezzel azonban csak tanulmányunk második részében foglalkoznánk.)

Európa azóta sem jutott közelebb ennek a problémának a megoldásához. Mivel ezzel tanulmányunk második részében kívánunk foglalkozni, itt csak annyit mondanánk el, hogy Koszovóban az albánok joggal rendelkeztek függetlenségükről, de közben teljesen tehetetlenségre és lépésképtelenségre kényszerülnek ott, ahol nem képesek megoldani a szerb többségű helységek autonómiáját. És Krímnek joga volt önrendelkezni, de az ottani tatárok joggal állították, hogy őket erről senki sem kérdezte meg, és az ő önrendelkezésük megoldatlan.

Európa egyszer már azt hitte, hogy megoldása van erre a kérdésre. Le kell építeni a nemzetállamot felülről a közös határral és közös pénzzel, alulról a határokon is átívelő régiók rendszerének kiépítésével. És azzal, hogy az Európai Unió országainak polgárai egyenjogú polgárként élhetnek az EU bármelyik országában. Azóta azonban ez a koncepció is válságba került. Korábban azzal, hogy a régiókat „államosították”, mivel azok európai pénzt hoztak, az állam rátette a kezét, és alig maradt határokon átívelő régió, azok jelentősége is csökkent. Napjainkban a gazdasági válság elhúzódása miatt éledező (mert a hatalomra törő pártok nem ígérhetnek 13-14 nyugdíjat, hogy azzal szerezzenek támogatottságot, a hatalmon lévőknek pedig kell valami, ami eltereli a figyelmet tehetetlenségükről és a felhalmozódó elégedetlenséget másfelé kell terelni, hogy az ne ellenük forduljon) nacionalizmusok mindinkább két részre szakítják a kontinenst. Az egyik rész azzal akarja megnyerni a tömegeket, hogy az Egyesült Államokkal és Kínával versenyezni képessé akarja tenni Európát, hogy visszanyerje régi fényét, és ennek érdekében szorgalmazza az Európai Egyesült Államok felé haladást, a másik része pedig az örök hatalom vágyával, a személyi kultusz élesztgetésével, az elégedetlenségnek Brüsszel és más népek vagy éppen a menekültek felé terelésével párosítva a régi típusú nacionalizmust élesztgeti. Mind a két irányzat alkalmatlan arra, hogy a figyelem központjába állítsa a nagy gondot: Európában megoldatlan a kisebbségek kérdése, még messze vagyunk

attól, hogy minden nemzet minden tagja bárhol Európában érezhesse az emberi jogok üzenetét: minden ember szabadnak és egyenlőnek születik, függetlenül attól, hogy mely nemzetnek a tagjaként bárhol is él.

Mindebből az a végkövetkeztetés vonható le, hogy Európának és az emberiségnek még nincs megoldása arra, hogy a népek és nemzetek közötti viszonyt az egyenjogúság alapján rendezze. Ez azt jelenti, hogy az embernek el kell ismernie kudarcát. Hiába mondták ki az emberi jogok alapelveit a gondolkodó emberek több mint két évszázaddal ezelőtt, az emberi történelem legnagyobb elméinek századokig tartó erőfeszítése alapján: minden ember szabadnak és egyenlőnek születik, még messze vagyunk ennek az elvnek a tényleges megvalósulásától, és nem is látjuk, mikor-hogyan jutunk el ennek az elvnek a maradéktalan elismeréséig. Közben messzebb vagyunk a megoldástól, mint a múltban voltunk, amikor Attila udvarában 50 fordító volt, mert legalább ennyi „nemzet” olvadt egyenrangúan közösségbe. A magára büszke Európa messzebb van, mint Afrika, amely kezdi megtanulni, hogy csak az az ország képes a fejlődésre, amely megoldja akár száz törzsnek az együttélését is.

Gyenge vigasz, hogy az elv megfogalmazása után majd egy teljes század kellett addig, hogy az emberiség eljusson a rabszolgaság felszámolásáig és majd két évszázad addig, hogy elismerjék minden ember egyenlő és általános szavazati jogát. Sőt, az utóbbi még mindig nem univerzális, de sokszor megsérül ott is, ahol formálisan ezt a szavazati jogot elismerik. Ennek alapján nem csoda, hogy még mindig várunk kell nemcsak a felismeréséhez, hanem a gyakorlati megoldásáig annak, hogy minden ember szabad és egyenlő bármelyik nemzethez tartozik és bárhol él. Mert nyilvánvaló, hogy nem lehet szabad és egyenlő, ha valamelyik nemzet tagjaként másodrendű.

A jövőről nem lehet reális elképzelésünk. Jókai művében, A jövő század regényében szárnycsattogatással fogunk repülni. Mert elképzelhetetlen volt, hogy szárnyak nélkül a levegőbe tudjon emelkedni egy ház nagyságú és súlyú tömeg. Mint ahogyan mi sem tudtuk elképzelni néhány évtizeddel ezelőtt, hogy lesz egy műtyűr, amibe bekopogok néhány számot, és valahol, akár több száz kilométerrel messzebb valakinek a zsebében megcsörren egy hasonló műtyűr. Vagy ülök az asztalomnál, és magam előtt látom Svájcban élő lányomat, és szépen elbeszélgetünk. Vagy ülök az autóban, és egy emberi hang közli velem, hogy a következő sarkon forduljak jobbra, sőt még arra is figyelmeztet, hogy túlléptem a megengedett sebességet. Már arra készülnek, hogy ezt a műtyürt úgy fejlesztik tovább, hogy kapcsolatban legyen a hasonló műtyűrökkel, és átalakítja az útírányt, ha valahol dugó van. Akkor hogyan lehetne elképzelésünk arról, hogyan és mikor leszünk mindenütt szabadok és egyenlők.

Még erre a gondra is csak a tudományos-fantasztikus regényeknek az írói kínálják a megoldást. Mintha csak ők figyeltek volna fel a Biblia népi bölcsességére, amelyben már a messzi múltban felismerték, hogy a soknyelvűséget az Isten büntetésként küldte az emberre, nehogy igazán nagy dologra legyen képes: hogy megépítse a bábeli tornyot. Mintha csak ők tudnák, hogy az ember csak akkor lesz képes igazán nagy dologra (jusson el ne az égbe, hanem más égitestekre, esetleg más civilizációkhoz), ha leküzdi ennek a bibliai büntetésnek az átkát. Mintha csak ők képzelnék el azt a világot, amelyben a dolgokat az Úrútvonalak Biztonságán Őrködő Ember meg a Földön Kívüli Emberek Biztonságán Őrködő Ember irányítja. És az ember boldogan állapíthatja meg: „A pusztulástól való félelem jóvoltából az emberek nemzedékről nemzedékre okosodtak, így aztán meg is oldottunk minden konfliktust, amelyből háború lehetett volna, az utolsó csatát ötszáz évvel ezelőtt vívtuk” (CHRUSZCZEWSKI 3). Vagy elképzelik, hogy az ember több más értelmes lényel 18 lakott bolygó birodalmában él, egy nyelven beszél és egyenlőként szabadon (LELESZY). Talán azért jutnak el idáig, mert attól félnek, hogy ha az ember nem lesz képes túlnőni ezen a korlátoltságon, és nem lesz képes világbirodalmat teremteni, akkor a majmok veszik át a hatalmat a Földön, mert ők nemcsak a nemzeti, hanem még a faji különbséget is áthidalják: az orangutánok adják a bölcs megfontoltságot, a gorillák az erőt, a csimpánzok pedig az újítás vágyát és képességét (BOULLE).

Az általunk használt források közül egyedül Bibó Istvánt foglalkoztatja az a gondolat, hogy a nemzeti önrendelkezéshez fűződő problémát, a tényleges szabad és egyenlő ember kérdését csak a világbirodalom oldja meg. Nem okvetlenül száz lakott bolygó világbirodalma, mint ahogy a tudományos-fantasztikus regények írói elképzelik, hanem csak egy földi világbirodalom. A mi térségünkben mindenesetre tény marad, hogy Európa csak akkor állhatja a versenyt már ma Kínával és az Egyesült Államokkal (amely elismerten a népek olvasztókemencéje, mert minden nemzet, sőt minden faj képviselteti magát népességében, méghozzá úgy, hogy közösséget alkotnak, de minden nemzet és faj megtartotta a maga önálló identitását és közösségi tudatát), holnap már Indiával (amely már a negyedik helyen áll a világgazdaság hatalmasságainak ranglistáján, hogy az első négyben már ne legyen európai, közben olyan a tarkaság, hogy a hinduk csak a lakosság 41 százalékát teszik, és 11 nép van 3 százalék felett), Indonéziával (amely 360 népcsoport és 719 nyelv közös állama) és Brazíliával (amely elmondhatja magáról, hogy a fajok keveréke, mert lakosságának 47,7 százaléka fehér, 43,1 százaléka mulatt, 7,6 százaléka néger és 1,1 ázsiai, de jelentéktelen számban vannak még indiánok is) (CIA), ha szakítani tud azzal, hogy oly államokra oszlik, amelyek között olyanok is vannak, hogy háromnak együtt

nincs annyi lakosa, mint másutt egy városnak, és mégis mindegyikben van egy nemzet, amely azt hiszi, hogy az ország az ő kizárólagos tulajdona.

Bibó ugyanis azt írja: „Ez természetesen semmit sem von le a világ-államra, világelitre, vagy magasabb integrációra vonatkozó esetleges termékeny és konstruktív tervek jelentőségéből.” Ő azonban hozzáteszi: „Azonban bármennyire gyorsan, a várnál bármennyire gyorsabban, vagy akár egészen váratlanul jön is létre a világméretű központi hatalom, az bizonyos, hogy az emberiség feje fölül az atomkatasztrófa veszedelmét még ez előtt, a mai nemzetállamokból álló nemzetközi államközösség feltételei között kell elhárítani” (BIBÓ 243). Amihez mi azt tehetjük hozzá, hogy a kisebbségnek a nacionalizmus mostani fellobbanásával megromló helyzetén is sürgősen változtatni kellene. Sajnos, erre kevés esélyt látunk, mert az emberi jogok alapelve: minden ember szabadnak és egyenlőnek születik, és az önrendelkezési jog elvi elismerése ellenére nehezen változtatható az a helyzet, hogy ugyanannak a nemzetnek a tagja egy országban az „uralkodó” nemzethez tartozik, néhány kilométerrel arrébb viszont másodrangú polgár, akinek nagyon könnyen és minden apró változásra odamondják, hogy kuss.

IRODALOM

- A gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya, Magyar ENSZ Társaság, <http://www.menszt.hu>
- A Helsinkii Záróokmány, <http://www.osce.org>
- A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, Magyar ENSZ Társaság, <http://www.menszt.hu>
- Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya, <http://www.un.org/>
- BIBÓ István 1990. Különbség. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest
- BOULLE, Pierre 1971. A majmok bolygója. Kozmosz Könyvek, Budapest
- BOZÓKI Antal 2015. Emberi és kisebbségi jogtár. Argus, Újvidék
- BÖHM Vilmos 1923. Két forradalom. Verlag für Kulturpolitik kiadása, München, hasonmás kiadás
- CHRUSZCZEWSKI, Czeslaw 1977. A kozmosz tüneménye. Kozmosz Könyvek, Budapest
- CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
- Država i politika 1968. Sedma Sila, Beograd, I.
- Egyetemes Magyar Lexikon 1994. Officina Nova, Budapest
- GALÁNTAI József 1990. A trianoni békekötés 1920. Gondolat, Budapest
- Human Development Report, hdr.undp.org/en

- JÁSZI Oszkár 1986. A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Gondolat, Budapest
- JÁSZI Oszkár 1989. Magyar Kálvária – magyar feltámadás. Magyar Hírlap Könyvek, Budapest
- Kisebbségi kérdés Európában, 2002. február 21. A Családi Kör melléklete, Újvidék
- Le dictionnaire historique et géopolitique du 20e siècle 2007. La Découverte, Paris
- LELESZY Béla 1990. Az utolsó csillaghajó. Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen
- MARX–ENGELS–LENJIN 1963. Izabrana dela. Naprijed, Zagreb, IX.
- NEHRU, Dzsaváharlál 1981. India fölfedezése. Európa Könyvkiadó, Budapest
- NEUBERGER, Benyamin: Nemzeti önrendelkezés: egy fogalom dilemmái, <http://www.hunsor.se/dosszie/nemzetionrendelkezes.pdf>
- PAŠIĆ, Najdan 1973. Nacionalno pitanje u savremenoj epohi. Radnička štampa, Beograd
- POMERANCE, Michla 1982. Self-Determination in Law and Practice, Martius Nijhoff, The Hague
- ROMSICS Ignác 2013. A nemzetek típusai és kialakulásuk szakaszai. In: Korunk, június, 67–68.
- RUSO, Žan-Žak (J.-J. Rousseau) 1949. Društveni ugovor. Prosveta, Beograd
- SIPOS Kinga Ágnes 2009. A nemzeti önrendelkezési elv problematikája. In: Iustum Aequum Salutare, V/2., 197–204.
- Univerzalni dokumenti o ljudskim pravima 2001. Beogradski centar za ljudska prava, Beograd

Nations` Right For Autonomy

Peoples` right for autonomy has become one of the most complicated questions, a key issue in Europe. We have reached the fourth wave of validation of this right. It was after the World War I, when the validation of the right for autonomy was enacted in a larger extent for the first time, later after the end of colonialism and finally, in the aftermath of the dissolution of three multinational states – The Soviet Union, Yugoslavia and Czechoslovakia. Nowadays, we again face the issue of national autonomy due to the rise of nationalism – as a result of the economic crisis. The differences between those who are interested in creating territorial or national autonomies and those who are against such demands are becoming more and more expres-

ses. To make matters worse, the legal framework for setting up autonomies is quite chaotic. Following an overview of the international framework for establishing various types of autonomies, the author puts forward the following questions: Is it possible to provide the right of autonomy of a certain nation only by hurting the rights of another nation and what to do in such situation?

Key words: autonomy, human rights, national state, nationalism, minorities

Pravo na samoopredeljenje naroda

Pravo na samoopredeljenje naroda je postao jedan od najkomplikovani-jih tema današnjice u Evropi. U ovom trenutku stigli smo do četvrte stanice nastojanja naroda za ostvarivanje autonomije. Prvi val se osetio u Evropi po završetku Prvog svetskog rata, sledeći se desio po ukidanju kolonijalizma, a treći se u skorije vreme – kada su se raspale višenacionalne države: Sovjetski Savez, Čehoslovačka i Jugoslavija. Danas se ponovo suočavamo sa istim problemom, a zahvaljujući svetskoj ekonomskoj krizi, tj. usponu nacionalizma u Evropi. Jaz između onih koji se nalažu za ostvarivanja prava na autonomiju i onih koji se bore protiv takvih nastojanja postaje sve dublji. Pritom, međunarodni pravni okvir je dosta kaotičan po tom pitanju. Autor daje osvrt na međunarodne pravne tekovine autonomije, a potom postavlja pitanje: Da li je moguće pružiti pravo na samoopredeljenje jednog naroda samo na uštrb prava drugog, i šta se može učiniti u ovakvoj situaciji?

Ključne reči: autonomija, ljudska prava, nacionalna država, nacionalizam, manjine

Beérkezés időpontja: 2018. január 31.

Elfogadás időpontja: 2018. február 22.